

HOOFSTUK 5

BESKRYWING EN KLASSIFIKASIE VAN INTERFERENSIES UIT DIE KONTAKTALE

Die doelwit met hierdie hoofstuk is om die Afrikaanse en Engelse interferensies wat in die ondersoekgroep se Duits voorkom volgens taalkundige beginsels te beskryf en te klassifiseer.

Om dit te kan beskryf, sal die volgende rubrieke bespreek word:

- 'n breë oorsig van interferensiestudies wat reeds onderneem is
- die metode en benadering wat gevolg sal word om die interferensies te beskryf en te klassifiseer
- die klassifikasie van die kontaktalige interferensies
- waarnemings en gevolgtrekkings asook evaluering van die ondersoekgroep se Duitse taalgebruik
- 'n samevatting van bevindinge

5.1 INLEIDING

Binne die domein van die Sosiolinguistiek wat aandag gee aan die wisselwerking tussen taal en gemeenskap is daar ook in die besonder aandag gegee aan taalkontak en die gevolglike taalbeïnvloeding.¹

1. Vgl. bv. E. Haugen. 1953 en U. Weinreich. 1974.

In P. Nelde se publikasie *URBANE SPRACHKONFLIKTE*² word daar ook na die begrip 'kontaklinguistiek' verwys, en dan spesifiek ten opsigte van taalkontak in stedelike gebiede.

verband sien die volgende as voorbeeld:

Taalkontak, taalverwerwing en taalbeïnvloeding het enersyds gelei tot foutontledingsondersoeke (error analysis, bv. in die werk van S. Pit Corder³ in verband met taalonderrig), en andersyds tot pogings om interferensies taalkundig te ondersoek en te sistematiseer.⁴

- In Kroondal (naby Rustenburg): K. Grüner (1959)⁵

Spesifiek wat Duits se kontak met ander tale buite Suidelike Afrika betref, is beskrywings en/of klassifikasies van tussentalige interferensies deur onder andere die volgende opgestel:

- Duits en Engels: in Australië deur M. Clyne (1972)⁵ en in Amerika deur U. Weinreich (1974)

Die tweede waarvolgens die beskrywing gedoen gaan word, is

- Duits en Fins/Sweeds: deur A. Stedje (1976)⁶

implikasies daarvan asook 'n begrensing van die beskrywing.

- Duits en Nederlands: deur A.H. Touber en andere (1977)

----- Probleemstelling

2. P.H. Nelde. (Ed.) 1989. *Urbane Sprachkonflikte*. Bonn: Dümmler.

3. Vgl. S. Pit. Corder. 1975. Error Analysis, in: J.P.B. Allen and S. Pit. Corder. (Eds.) *Techniques in Applied Linguistics. The Edinburgh Course in Applied Linguistics*. Vol. 3. Second impression. London: Oxford University Press. 1975.

4. Vgl. J. Juhász. 1970 in dié verband. *verskillende taalsis-*

5. M. Clyne. 1972. *Perspectives on Language Contact: Based on a Study of German in Australia*. Melbourn: The Hawthorn Press.

1963. *Sprachmischung in Südwesafrika*.

München: Max Hueber Verlag.

6. Astrid Stedje. 1976. Interferenz von Muttersprache und Zweitsprache auf eine dritte Sprache beim freien Sprechen - ein Vergleich, in: Werner Wolf (Schriftleiter), *Zielsprache Deutsch* 1/1976. München: Max Hueber Verlag.

Oor die kontak wat Duits in Suidelike Afrika met veral Afrikaans en Engels gehad het en die interferensies wat so ontstaan het, is daar al etlike ondersoeke gedoen. In dié verband dien die volgende as voorbeeld:

- In Suidwes-Afrika/Namibië: H. Nöckler (1963)⁷
- In Natal: H. Stielau (1967)
- In Kroondal (naby Rustenburg): R. Grüner (1980)⁸

In die onderhawige studie word die kontaktalige interferensies in die Duits van oud-ingesetene Pretoria-Duitsers beskryf en geklassifiseer.

5.2 METODE VIR DIE BESKRYWING VAN INTERFERENSIES

Die metode waarvolgens die beskrywing gedoen gaan word, bestaan uit die volgende: probleemstelling, aannames en die implikasies daarvan asook 'n begreping van die beskrywing.

5.2.1 Probleemstelling

Die ondersoekgroep se dikwels intensiewe en langdurige kontak met Afrikaans en Engels in verskeie situasies bring mee dat hulle kennis van die amptelike landstale toeneem, terwyl hulle toenemend onseker raak oor wat die Standaardduitse taalnorm is. Mettertyd ondervind sommige meertalige Pretoria-Duitsers 'n probleem om die verskillende taalsisteme uit mekaar te hou.

7. H.C. Nöckler. 1963. *Sprachmischung in Südwestafrika*. München: Max Hueber Verlag.

8. R. Grüner. 1980. *Aspekte van Taalinterferensies met spesiale verwysing na Duitse Nedersetters in Suid-Afrika*. Intreerede. Die Universiteit van die Oranje-Vrystaat. Bloemfontein, 30 Oktober 1980.

Met ontlenings poog die meertalige dan om in een taal patrone te reproduseer wat hy in 'n ander taal geleer het.⁹ Daar ontstaan in ekstreme gevalle van interferensies by sommige Gp 'n neiging tot die gebruik van 'n Afrikaanse of Engelse idioom en denkwyse as gevolg van vertaling uit die twee amptelike tale.

Terwyl vreemde woorde duidelik in 'n ander (die ontlenende) taal identifiseerbaar is, is leenwoorde nie altyd maklik herkenbaar nie, en is dit soms moeilik om grammatiese (sintaktiese) en idiomatiese interferensies as sodanig te identifiseer en te korrigeer. Dit geld veral interferensies tussen tale soos Duits en Afrikaans wat nou met mekaar verwant is.

Verder bestaan daar 'n gaping tussen die gekodifiseerde Duitse grammatika (soos in woordeboeke opgeteken) aan die een kant en die gesproke (en moontlik selfs die geskrewe) Duits van die ondersoekgroep aan die ander kant. Hierdie gaping vererger die lede van die ondersoekgroep se onsekerheid oor wat taalkundig korrek in Duits is.

Teen die agtergrond van reeds gekodifiseerde taalnorme en met inagneming daarvan bly dit 'n probleem om kontaktalige interferensies bevredigend in terme van linguistiese kategorieë te beskryf (bv.: wanneer word 'n vreemde woord nie meer as sodanig ervaar nie; wanneer is 'n dialekvariant aanvaarbaar, en wanneer nie?)

Afgesien van die omvang van en die tipes interferensies wat in meertalige gemeenskappe voorkom, bly die uitskakeling daarvan 'n probleem omdat interferensies dikwels as merkers van groepsidentiteit optree.

----- 1967. se optekening van hiperkor-
9. Vgl. E. Haugen. 1953. p.363.

5.2.2 Aannames oor die voorkoms van interferensies

Die volgende aannames en implikasies daarvan dien as agtergrond om die interferensies linguisties te beskryf:

1. Daar kan aangeneem word dat die gebruiksfrekwensie van ongestigmatiseerde variante sal toeneem namate die sosiale status van die ondergroep hoër word.¹⁰ 'n Belangrike implikasie van hierdie aanname is dat daar nie baie en erge interferensies by die ondergroep sal voorkom nie omdat hulle opgevoede middel- tot hoërklas moedertaalsprekers van Duits is.
2. In formele registers van taalgebruik is interferensies duideliker sigbaar as in informele taalgebruik. 'n Toetsbare implikasie hiervan is die voorkoms van hiperkorreksies in die ondergroep se Duits. Hoewel die optekening van die Gp se Duitse taalgebruik met behulp van die LFB informeel plaasgevind het, het veral die vertaaltekste die Gp soms genoop om op hul taalgebruik te let en het hulle hulle soms self gekorrigeer. Hiperkorreksies is ook 'n vorm van interferensie of taalfoute.¹¹
3. As gevolg van die breë, algemene kontak met die ander twee taalsisteme en die gevolglike linguistiese onsekerheid oor wat die norme vir die standaardtaal is, sal kontakalige interferensies in alle kategorieë van die moedertaal (hier: Duits) voorkom.

10. Vgl. I. Van de Rhee. 1984. Taalvariasie in Belville-Suid, in: *Linguistic Society of Southern Africa. Conference Papers. Vol 2, July 1984. p.633.*

11. Vgl. H. Stielau. 1967. se optekening van hiperkorreksies in Natal-Duits.

Dit is veral die laaste aanname wat in hierdie hoofstuk van aandag sal ontvang.

5.2.3 Begrensing van die beskrywing

Die volgende uitgangspunte het by die veldwerk vir die optekening van interferensies met behulp van die LFB en ook by die beskrywing van die interferensies gegeld:

- interferensies word in 'n hoë mate sinkronies, en nie diakronies nie, beskryf
- 'n kontrastiewe benadering word gevolg: die verskille tussen taalsisteme en tussen dit wat volgens taalnorme korrek en wat verkeerd is, word beklemtoon¹²
- die klem val op woordeskat in die wydste sin van die woord, en nie op bv. die fonologie nie
- net interferensies in die Duits van die ondergroep word behandel, nie die interferensies wat hulle in die twee amptelike landstale begaan nie.

5.3 ALGEMENE OPMERKINGS OOR INTERFERENSIES EN DIE KLAS-SIFISERING DAARVAN

In hierdie afdeling word daar kortliks na taalnorme en interferensies verwys voordat 'n breë klassifikasie of tipologie daarvan aangebied word. Hierdie algemene tipologie

12. As norm in die onderhawige werk geld die in Duitsland aanvaarbare gebruik van die hochdeutsche Schriftsprache, soos dit in P. Grebe *der Grosse Duden* (Bd. 1 en 3) en G. Wahrig se *Deutsches Wörterbuch*. 1974. neerslag vind.

van interferensies lei in afdeling 5.4 tot die klassifikasie van interferensies wat by die ondersoekgroep opgeteken is. Interferensies vorm deel van taalvariasie.

Taalvariasie en taalvariëteite, soos dit ook in Pretoria-Duits voorkom, word beskryf in terme van norme en spesifiek in terme van taalgebruiksnorme.

Toegepas op taal is 'n norm 'n sisteem van reëls wat bepaal binne watter reeks keuses taal gebruik kan word.

In aansluiting by J. Juhász¹³ se definisie van interferensie definieer J.C.Sager en andere 'n linguistiese norm soos volg:

"... the linguistic norm can therefore be defined as the minimal limitations on the free development of the system evolved by society in order to maintain both the system's flexibility and efficiency in its various uses."¹⁴

In literatuur oor die invloed wat tale op mekaar het, word daar nie net na begrippe soos interferensie verwys nie, maar ook na begrippe soos taalbeïnvloeding, taalversteuring en transfer,¹⁵ wat met ontlening verband hou.

Vir die klassifikasie van die resultate van taalbeïnvloeding by die ondersoekgroep dien die hoofkategorieë wat R. Grüner¹⁶ opgestel het na aanleiding van sy ondersoek in

13. Vgl. J. Juhász. 1970. p.9; ook Hoofstuk 1.

14. J.C. Sager. et al. 1980. *English Special Languages*. Wiesbaden: Oscar Brandstetter. p.34-35.

15. Vgl. J. Juhász. 1970. p.30ff.

16. Vgl. R. Grüner. 1980. p.4-5.

Kroondal as voorbeeld. Sy tipologie van interferensies dien as vertrekpunt omdat dit nie net met Suid-Afrikaanse omstandighede waaronder Duits gebruik word rekening hou nie, maar ook omdat dit klem op die woordeskat-element van taal plaas.

Die drie hoofkategorieë van R. Grüner is:

- Substitusie;
- Addisie en;
- Reduksie.

Substitusie-interferensie verwys na gevalle waar taalelemente van taal X deur ander elemente van taal Y vervang word. 'n Voorbeeld van affiks-substitusie in Duits is *verfrischen* i.p.v. *erfrischen* soos Afr. *verfris*. Lekseem-substitusie kom na vore in bv. *Steuerbüro* i.p.v. *Steueramt* n.a.v. Afr. *belastingkantoor*.

By **addisie-interferensie** word taalelemente van taal X by taal Y gevoeg. Voorbeeld: afgesien van *Automobil* of *Auto* wat naas *Kraftwagen* in die Europees-Duitse woordeskat gebruik word, het daar in die Suid-Afrikaanse konteks in Duits *Motorkarre* (Eng. *motor car*) bygekom. As 'n idiomatiese uitdrukking het *der Fluss kommt ab* (vgl. Afr. *die rivier kom af*) by die Standaardduitse frase *der Fluss übersteigt seine Wälle* bygekom.

Reduksie-interferensie vind plaas as die invloede van taal X bepaalde uitdrukkingsmoontlikhede in taal Y laat verdwyn, of die gebruiksfrekwensie daarvan laat afneem. Die Duitse uitdrukkings *schauen*, *gucken* en *blicken* kan tot een uitdrukking *gucken/kucken* gereduseer word in ooreenstemming met die enigste Afrikaanse woord *kyk* vir dieselfde begrip. Dit geld ook gevalle soos *vorstellen* en *vorschlagen* in Duits, met net een Afrikaanse uitdrukking *voorstel* om albei begrippe te benoem ('n voorbeeld van kontras-gebrek in Afrikaans).

In die onderhawige klassifikasie word daar hoofsaaklik op addisie- en reduksie-interferensies gekonsentreer, en nie soseer op substitusie-interferensies nie. Verder is dit soms moeilik om die kategorieë absoluut van mekaar te skei, omdat bv. substitusie in sommige gevalle weer tot reduksie kan lei.

5.4 KLASSIFIKASIE VAN INTERFERENSIES

In die onderstaande beskrywing word daar op sowel die morfologiese as die semantiese aspekte van interferensies ingegaan.

Wat die morfologie betref, word interferensies beskryf in terme van foneme, gebonde morfeme en vrye morfeme (lekseme). Die beskrywing behels ook vaste uitdrukkings waarin woorde in 'n bepaalde verhouding tot mekaar gebruik word.

Hierdie woorde word volgens bepaalde sintaktiese beginsels en op grond van sekere seleksiebeperkings in groter eenhede as sinne of frases met mekaar verbind. In 'n sin of 'n woordreeks word daar dan tussen **randwoorde** (Schalenwörter) en **kernwoorde** (Kernwörter) onderskei.

In 'n sin soos *Erika moet die kind oppas* is **Erika**, **kind** en **oppas** die kernwoorde wat die hoofbetekenis dra, terwyl die 'n randwoord is wat maklik deur bv. 'n vervang kan word, sonder dat die eintlike betekenis of inhoud van die sin verlore gaan.

Wat die semantiese aspekte van interferensies betref, sal verskynsels soos betekenisverandering, betekenisverruiming, betekenisverenging en daarmee saam verskynsels soos sinonimie, polisemie en die ontstaan van homonimie behandel word.

10. Voorbeelde van addisie-interferensie.

Die interferensies wat vervolgens aangebied word, dien slegs as voorbeelde van die tipies interferensies wat in Pretoria-Duits kan voorkom; al die interferensies wat met verloop van tyd opgeteken is, kan hier nie opgeneem word nie.

Verder word die tipologie van interferensies volgens mikro- en makrostrukture aangebied. Mikrostrukture word eerste behandel. Dit sluit woorddele soos affikse en ander morfeme in (afdeling A). Nog op die vlak van mikrostrukture word gewysigde woordbetekenisse in terme van betekeniskomponente beskryf (afdeling B).

Daarna volg komposita (in afdeling C) en in afdeling D word woordgrense oorgesteek met die beskrywing van vaste uitdrukings en frases as woordreekse (Wortketten). Op dié wyse word makrostrukture behandel.

A. STRUKTURELE VERANDERING VAN ENKELWOORDE (vgl. ook afdeling 4.4)

I Vreemde woorde

Afrikaanse en Engelse woorde word slegs by geleentheid in Duits gebruik en wel soos sitate.¹⁷ Daarom word hulle struktureel onveranderd in Duitse sinne gebruik. Die volgende dien as voorbeelde:

Flat vir Wohnung of Hochbau. Eng. flat. Tot hierdie kategorie behoort:

duplex - eine zweistöckige Wohnung¹⁸

17. Vgl. P. von Polenz. 1967. Fremdwort und Lehnwort sprachwissenschaftlich betrachtet, in: Hans Steinmetz (Vors.), *Muttersprache*, 77. Jahrgang. Mannheim: Bibliographisches Institut. p.75.

18. Voorbeelde van addisie-interferensie.

apartment - vir Wohnung, vergoeden. Afr. woorde

Geld morsen

boss - vir Chef of Leiter

abrollen - vir vervielfaldigen, ablichten. Afr. woorde

OK - vir "in Ordnung"

lorry - vir Lastwagen, Laster (na A. hell, die

mitvinder van die telefoon?)

robot - vir Verkehrsampel

bekostigen - vir sich etwas leisten können. Afr.

II a bekende Leenwoorde

Tot hierdie kategorie van die woordeskat behoort uitdrukkings wat weliswaar aan die Duitssprekende Pretorianer bekend is, maar waarby nog kontakalige sinonieme betekenis gevoeg word. In afdeling 4.3 is daar reeds verwys na onder andere leenvertalings en leenskeppings asook na leenbetekenis (Lehnbedeutungen). Sinonieme betekenis neem ook toe vanweë die inhoudelike aanpassing van woorde wat onderling morfologiese ooreenkomste toon. Die volgende dien as voorbeelde:

Prinzipal¹⁹ - vir Schulleiter, analoog aan die Afr.

prinsipaal of Eng. principal

Dorskonstig die Afrikaanse of Engelse voorbeeld word

Hochschule - Höhere Schule, in aansluiting by Eng.

of high school (Afr. hoërskool sluit aan by Dts. Höhere Schule, terwyl die woord Hochschule in die

Best. sin van "universiteit" gebruik word.)

Tot hierdie kategorie behoort ook:

bepflanen - vir planen. Afr. beplan

vordem - analoog nachdem; vir bevor, vgl. Afr. voordat

einfüllen - vir ausfüllen. Afr. invul. Ein Formular

19. Voorbeelde van substitusie-interferensie.

morsen - vir verschwenden, vergeuden. Afr. mors:
Geld morsen

abrollen - vir vervielfältigen, ablichten. Afr.
afrol

bellen - vir anrufen. Afr. bel (na A. Bell, die
uitvinder van die telefoon?)

beköstigen - vir sich etwas leisten können. Afr.
bekostig

fordern - vir Fortschritte machen, vorwärts
kommen. Afr. vorder

II b Foneemaanpassing

Die Duitse uitdrukking word op foneemvlak so goed as
moontlik by die Afrikaanse of Engelse voorbeeld aan-
gepas: **Behäusung** - vir Behausung. Die Afr. woord be-
huising veroorsaak dat 'n umlaut foutiewelik gebruik
word.

II c Morfeemaanpassing

Ooreenkomstig die Afrikaanse of Engelse voorbeeld word
affikse verander. 'n Prefiks word foutiewelik bygevoeg
of weggelaat, of 'n suffiks word foutiewelik aangeheg:

bestudieren - vir studieren. Afr. bestudeer

beplanen - vir planen. Afr. beplan

einfüllen - vir ausfüllen. Afr. invul. Ein Formular
einfüllen

anmutigen - vir ermutigen. Afr. aanmoedig. Die Zuschauer mutigen den Sportler an

lehrsam - vir lehrreich. Afr. leersaam. Ein lehrsameß Buch

Aussonderung - vir Ausnahme. Afr. uitsondering.

nachforschen - vir forschen. Afr. navors

anbefehlen - vir empfehlen. Afr. aanbeveel.

II d Aanpassing van vrye morfeme

Afgesien van gebonde morfeme soos affikse word vrye morfeme (soos lekseme) ook by die betrokke Afrikaanse of Engelse voorbeelde aangepas. Die aanpassing raak òf die hooflekseem (die kernwoord of determinatum) òf 'n randwoord (die bepaler of determinator):

Kleinwild - vir Niederwild. Afr. kleinwild

doppelstöckig - vir zweistöckig. Afr. dubbelverdieping, Eng. double-storey

kahlfuss - vir barfuss. Afr. kaalvoet

vorstellen - vir vorschlagen. In ooreenstemming met die Afrikaanse woord **voorstel** word die Duitse woord **vorstellen** soms meerkonksioneel gebruik: dit beteken in die Pretoria-Duits van sekere segsmanne sowel "vorstellen" as "vorschlagen".²⁰

20. As gevolg van kontras-gebrek in die Afrikaans, ontstaan daar in die Duits van sommige segsmanne reduksie-interferensies.

Selbstrespekt - vir Selbstachtung. Afr. selfrespek,
Eng. selfrespect

Vornehmen - vir Vorhaben, Vorsatz. Afr. voornemens.
Für das neue Jahr viele gute Vornehmen haben.

B BETEKENISVERANDERING BY ENKELWOORDE

I Inleidende opmerkings

In die vorige afdeling is mikrostrukture behandel (bv. affikse en vrye morfeme) om aan te toon hoe die landstale Duitse leksikale items struktureel beïnvloed.

Ook wat woordbetekenisse betref, word mikrostrukture deur die landstale beïnvloed.

Vervolgens word aangetoon hoe bepaalde uitdrukkings wat etimologies met mekaar verwant is, of dieselfde is, deur gebruik inhoudelik verander het (in deel II). In deel III is die benadering sinkronies; in deel IIIa word 'n semantiese metode kortliks beskryf wat kan aandui hoe Standaardduitse en Pretoria-Duitse woordbetekenisstrukture van mekaar verskil.

Met behulp van kontrastiewe analises word aangetoon hoe woorde, wat struktureel groot ooreenkomste toon, inhoudelik a.g.v. kontakalige invloede verskillende kenmerke besit. Daarna, in deel IIIb, word interferensies aangebied wat verskynsels soos polisemie, homonimie en ander vae woordgebruikswyses verteenwoordig.

II Betekenisverandering van Duitse woorde wat etimologies met dié in die kontaktale verwant is

Afrikaans is 'n Wesgermaanse taal wat heelwat ooreenkomste met Duits toon. Sommige lede van die ondersoekgroep of hulle families het uit die Nederduitse taalgebied na Suid-Afrika gekom en daar het hulle Platduits gepraat.

Die volgende dien as voorbeelde van hoe lekseme wat etimologies dieselfde of verwant is in Duits betekenisverandering ondergaan het:

bleiben - vir wohnen. In aansluiting by die Afr. woord **bly** wat in die omgangstaal sowel "bleiben" as "wohnen" beteken (Afr. woon is eintlik die korrekte ekwivalent vir die Duitse woord wohnen), word die betekenis van bleiben in Pretoria-Duits so verbreed dat dit sowel "bleiben" as "wohnen" beteken.

Acker - word inhoudelik so aangepas dat dit in Pretoria-Duits sowel 'n landbou-eenheid as 'n oppervlakmaat beteken, in aansluiting by Eng. acre en Afr. **akker**: *Unser Gütchen, das etwas ausserhalb der Stadt liegt, ist 3 Acker gross.*

Werf - vir Grundstück, Stück Grund. In Afrikaans beteken werf sowel 'n aanleg vir skepe (vgl. Duits Werft) as 'n stuk grond of 'n eiendom waarop bv. 'n huis gebou word.

Winkel - vir Geschäft, Laden. Die Afr. woord **winkel** is etimologies met die Duitse woord **Winkel** verwant wat die begrip "hoek" in bv. driehoeksmeting benoem: die hoek van die huis is oorspronklik gebruik vir

die verkoop van lewensmiddele. In Pretoria-Duits sou die woord só gebruik kon word: *Dieser Winkel führt nebst Brot und Butter auch Milch.*

III a Metode om woordinhoud te beskryf

Daar kan aangeneem word dat die landstale se invloed meerduidigheid of dubbelsinnigheid in die Duitse woordeboek van die ondersoekgroep kan veroorsaak.

Daar sal vervolgens gepoog word om die verskille in betekenis van woorde in Standaardduits en in Pretoria-Duits te beskryf.

Outeurs soos G.Leech²¹ en M.Bierwisch²² het aangetoon dat woorde se betekenis deur semantiese komponente in die vorm van komponentreekske skematies voorgestel kan word. Die verskille in woordbetekenis word deur veral universalia soos objek, dimensies van die objek en die verwagting van sy maksimale en nie-maksimale dimensies, vanuit die oogpunt van die kyker beskou, beskryf.²³

Om die verskille tussen Standaardduitse en Pretoria-Duitse woordbetekenis te kan beskryf, moet daar 'n vergelykingsbasis bestaan,²⁴ en dit word deur die genoemde komponentontledings verskaf. In die ontledings

21. G. Leech. 1975. *Semantics*. A Pelican Original. Penguin Books.

22. M. Bierwisch. 1967. Some Semantic Universals of German Adjectivals, in: *Foundations of Language* 3.

23. Vgl. M. Bierwisch. 1967. p.13-18.

24. Vgl. P. van Buren. 1975. Contrastive Analysis, in: J.P.B. Allen and S. Pit. Corder. (Eds.) 1975. *Techniques in Applied Linguistics. The Edinburgh Course in Applied Linguistics*. Vol. 3. Second impression. London: Oxford University Press. p.279.

word daar op kontraste in woordinhoude klem gelê, bv. (+manlik) teenoor (-manlik); (+lewend) teenoor (-lewend) ens. Hierdie benadering word deur E. Nida ondersteun as hy sê:

"A meaning is not a thing in itself, but only a set of contrastive relations."²⁵

Die semantiese komponente kom in veral twee gedaantes voor: as semantiese merkers wat semantiese betrekkings weergee (bv. manlik, volwasse en lewend) en ook as onderskeiers wat die idiosinkratiese, die afwykende en die distinktiewe kenmerke van 'n woordbetekenis aandui.²⁶

Die semantiese merkers kan in verband gebring word met die gemeenskaplike of ooreenstemmende komponente in woordbetekenisse. Dit hou weer verband met E. Leisi se 'generelle' of 'kollektive Gebrauchsbedingungen.'²⁷

25. E.A. Nida. 1975(a). *Componential Analysis of Meaning*. The Hague: Mouton. p.98.

26. Vgl. W.J. De Klerk. 1981. *Inleiding tot die Semantiek*. Durban: Butterworth. p.98.

27. R. Grüner het E. Leisi se woordinhoudsdefinisie soos volg uitgebrei: "Der Wortinhalt stellt ein Assortiment von Bedeutungen dar. Dabei ist jede Bedeutung gleich einer bestimmten Summe von Gebrauchsbedingungen". R. Grüner. 1972. *Die Verwendung der unbestimmten substantivischen Zeitbegriffswörter in der altenglischen Dichtersprache*. Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde in der Philosophischen Fakultät I der Universität Zürich. Zürich: Juris Druck und Verlag. p.30.

Schmidt. 1987. *Lexikalische und aktuelle Bedeutung: Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung* 1., durchges. Aufl. Berlin: Akademie-Verlag. p.32.

Die onderskeidende of die afwykende komponente wat diagnosties funksioneer, kan, in terme van E. Leisi se semantiekteorie, as 'spezielle Bedeutung konstituerende Bedingungen' beskou word. Veral die diagnostiese komponente sal aangetoon word om te wys op die afwykende gebruik van Duitse leksikale items in Pretoria ('n implikasie van die toevoeging van diagnostiese komponente is dat woorde uiteindelik nie meer semanties-reëlmatig in sinne optree nie).

III b Inhoudskomponente van enkele interferensies

Die genoemde semantiese komponente (d.w.s. semantiese merkers en onderskeiers) bepaal of 'n woord polisemanties is, en of daar van sinonieme betekenisse of van homonieme²⁸ sprake is (daar kan aangeneem word

 28. Unter dem Aspekt der Einheit des Wortes fasst W. Schmidt die Relation aktuelle Bedeutung-Hauptbedeutung - Homonym/Polyssem so zusammen :

"Ich sehe in dem Strukturgefüge der lexikalischen Wortbedeutung, in dem sich die verschiedenen Ausprägungen des einheitlichen Begriffsinhalts des Wortes, die einzelnen aktuellen Bedeutungen, um die Hauptbedeutung gruppieren, die Verkörperung der Einheit des Wortes. Diese Einheit ist so lange und so weit gewährleistet, als im Sprachbewusstsein der Angehörigen einer Sprachgemeinschaft der Zusammenhang der verschiedenen aktuellen Bedeutungen mit der Hauptbedeutung des Wortes lebendig ist. Sobald das Bewusstsein dieses Zusammenhanges hinsichtlich der einen oder anderen aktuellen Bedeutung verlorenggeht, verselbständigt sich die betreffende lexisch-semantische Variante des Wortes : es entsteht ein neues Wort mit einem eigenen, selbständigen Begriffskern, ein Homonym." W. Schmidt. 1967. *Lexikalische und aktuelle Bedeutung: Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*. 4., durchges. Aufl. Berlin: Akademie-Verlag. p.32.

dat die landstale 'n vermeerdering van hierdie tipe semantiese verskynsels in die Duits van die onder-soekgroep kan veroorsaak). Die volgende dien as voor-beelde:

i. **Junge**. In Standaardduits beteken die woord ongeveer "Knabe", "Bube", "Gehilfe" of "Lehrling".²⁹

In Pretoria-Duits beteken **Junge** ongeveer dieselfde as "tuinwerker" bv. in die sin *Der Junge, der mittwochs bei uns arbeitet, ist sehr fleissig. Junge* word inhoudelik by Afr. **tuinjong** en Eng. **garden boy** aangepas. Veral die komponente (+arbeider), (-blank) en (+-jonk) is geen noodsaaklike gebruiksvoorwaardes vir **Junge** in Standaardduits nie.

ii. **Ausnehmen**. In Standaardduits beteken die woord ongeveer "Inhalt, Eingeweide entfernen" of "einem Kind über seine Eltern heikle Fragen stellen".³⁰

29. Vgl. G. Wahrig. 1974. kolom 1937.

30. Vgl. G. Wahrig. 1974. kolom 518.

In Pretoria-Duits beteken *ausnehmen* ongeveer "ausführen" of "begleiten", soos in die sin *Wenn Udo seine Freundin ausnimmt, gehen sie normalerweise ins Kino.* *Ausnehmen* word dus soos **uitneem** in Afr. of soos in Eng. *He takes his girlfriend out to dinner* gebruik.

In Standaardduits het die woord 'n komponent (-vriendskap)³¹, en in Pretoria-Duits die komponent (+vriendskap). Hierdie onderskeier of spesiale gebruiksvoorwaarde word gewysig deur veral 'n Engelse betekenisonderskeiding van die woord *take out* wat in die bepaalde konteks die komponent (+vriendskap) vertoon.

iii. **Kleinkind.** In Standaardduits beteken die woord ongeveer dieselfde as "kleines Kind". Komponente soos (+jonk) en (+klein liggaam) bepaal onder andere onder watter voorwaardes die woord gebruik kan word.

In Pretoria-Duits beteken die woord ongeveer dieselfde as "Enkel" of "Kindeskind", na aanleiding van Afr. *kleinkind* (die Afr. woord *klein kind* is 'n beter ekwivalent vir Dts. *Kleinkind*).

31. Für den Gebrauch von Verben wie *borgen* und *leihen* wie auch für *ausnehmen* müssen Bedingungen ausserhalb des Bezeichneten erfüllt sein, da sie komplexe Wortinhalte haben, vgl. in der Beziehung E. Leisi. 1975. *Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen.* 5. Auflage. Heidelberg: Quelle & Meyer. p.80.

Die komponent (+verwantskap) is geen noodsaaklike gebruiksvoorwaarde vir Kleinkind in Standaardduits nie.

G. Leech³² bied die volgende skema aan om die verhouding tussen grootvader en kleinseun (Grossvater en Enkel) visueel voor te stel:

Grandfather: +male → parent → parent (dus 'n man wat die ouer is van iemand wat ook 'n ouer is) en vir
Grandson: +male ← parent ← parent (dus 'n manlike kind van iemand wat ook die kind van iemand anders is.)

In die Pretoria-Duits van sommige segsmanne moet die klein in Kleinkind dus nie in 'n ruimtelike dimensie gesien word nie, maar eerder as 'n relasie tussen twee generasies.

Die ruimtelike adjektiewe klein en gross word, onder kontaktaalige invloed, soms vervang deur kurz en lang n.a.v. Afr. kort, Eng. short en Afr. lank. 'n Man van 1,93 meter sou dus soms in Pretoria-Duits as ein langer Mann beskryf word i.p.v. ein grosser Mann ; 'n man van 1,4 meter sou dan as ein kurzer Mann beskryf word, en nie as ein kleiner Mann nie.

32. Vgl. G. Leech. 1975. p.249.

In hierdie geval kan gesê word dat kurz die Pretoria-Duitse weergawe van klein, en lang die Pretoria-Duitse weergawe van gross is omdat die semantiese kenmerke en gebruiksvoorwaardes van gross en klein deur interferensie die kenmerke van lang en kurz word.³³

'n Ander tipe vae woordgebruik ontstaan as 'n versamelterm gebruik word in plaas van 'n spesifieke woord of term. In die onderstaande gevalle vervang die versamelwoord Licht spesifieke woorde:

1. Das Licht in der Küche brennt sehr hell (vir Lampe, Birne)
2. Die Lichter des Autos funktionieren nicht (vir Scheinwerfer of Blinker)

33. a. Vgl. M. Bierwisch. 1967. Aangehaal deur A. Lehrer. 1974. *Semantic Fields and Lexical Structure*. Amsterdam-New York: North-Holland Publishing Company. p.122-124.

b. Im Normaldeutschen sind die Adjektive **gross** und **klein** 'skalar', weil sie ungerichtete Grössen sind; sie drücken also keine Richtungsangabe aus. Auf Menschen bezogen, sind beide eindimensional, nämlich (+vertikal); so ist ein Mann, der 2 Meter misst, gross, und einer, der nur 1,20 Meter misst, ist folglich klein (vgl. die Fragen zu den Dimensionsadjektiven im LFB 7b). Das Adjektivpaar lang und kurz ist dagegen vektoriell, da eine Grösse mit Richtung (also (-vertikal)) ausgedrückt wird; die Grösse wird in eine bestimmte Richtung in der horizontalen Ebene ausgedehnt. In der Weise kann eine Zigarette lang aber nicht hoch, ein Turm dagegen hoch aber nicht lang sein. Vgl. dazu M. Bierwisch. 1967. p.12.

3. Wenn keine **Lichter** brennen, verirrt man sich im dunklen sehr leicht (vir Strassenlampe) vgl. Eng. to

take a decision

4. Beim dichten Verkehr ist es schlimm, wenn die **Lichte** nicht funktionieren (vir Verkehrsampeln).

noemen, vir ziehen, vgl. Afr. in waas in oorweging

Ook die werkwoord **nehmen** word op 'n vae wyse gebruik omdat dit deur interferensie inhoudelik aangepas word en dit ander werkwoorde vervang.³⁴ Enkele voorbeelde hiervan is:

in oorweging te gebruik

Das Licht ist so hell - man kann sogar ein Foto dort **nehmen** - vir machen, vgl. Eng. to take a picture

verreken, vgl. Afr. hy is uitgeleer

Ich weiss nicht, wie lange es **nimmt**, bis das **Wohl** fertig wird - vir dauern, vgl. Eng. how long it will take to finish it

Da die Busverbindungen so schlecht sind, **nimmt** die Mutter die Kinder immer selbst zur Schule - vir fahren of bringen, vgl. Eng. to take the children to school

licht of park. Gegen 5 Uhr nachmittags

ist der Verkehr sehr schwer, vgl. Eng. heavy traffic, Afr. swaar verkeer

34. Voorbeelde van substitusie-interferensie.

Man muss den Entschluss **nehmen**, wie das Leben zu verbringen ist - vir fassen, vgl. Eng. to take a decision

Diese Angelegenheit muss man in Erwägung **nehmen** - vir ziehen, vgl. Afr. 'n saak in oorweging neem.

In aansluiting by die gebruik van sekere Afrikaanse en Engelse woorde word bepaalde Duitse woorde soms ook in 'n oordragtlike sin gebruik:

ausgeschlafen - vir gerissen. Da der Dieb so ausgeschlafen ist, kann man ihn nicht erwischen, vgl. Afr. hy is uitgeslape

Wellblech - vir Riffel⁵ oder Wellen auf der Strasse. Afr. sinkplaatpad, Eng. corrugations

Verdere voorbeelde van vae woordgebruik wat tot dubbelsinnigheid kan lei, is:

35. **schwer** - vir dicht of stark. Gegen 5 Uhr nachmittags Gegenwartsdeutsch durch zunehmende Mobilität aussergewöhnlich, dazu ist der Verkehr sehr schwer, vgl. Eng. heavy traffic, Afr. swaar verkeer

Vgl. Hans-Joachim Kann, 1972. Anmerkungen zu modernen Adjektivbildungen, in: Hans Schäfer (Vora.), *Muttersprache*. 82. Jahrgang. Wiesbaden: Gesellschaft für deutsche Sprache. S.105-108.

Form - vir Formular. Bevor man ins Geschäft gehen darf, muss man erst eine Form ausfüllen. Eng. to fill in a form

I veende woorde

sozial - vir gesellig. Müllers sind sehr soziale Leute. Eng. sociable people die woorde volkoms

ooreenstemming met die betrokke Afrikaanse en ingelise

knapp - vir leistungsfähig. Unser Chef ist sehr knapp. Afr. 'n knap bestuurder, baas

die woorde volkoms

glücklich - vir glücklicherweise. Ich war glücklich

da, als es passierte. In aansluiting by Afr.

gelukkig wat sowel met 'n adjektief as met 'n adverb korreleer, word die adjektief glücklich

adverbiaal gebruik. Deur hierdie woordklaswy-

siging in Pretoria-Duits tree glücklich soms

meerfunksioneel op.³⁵ "einen, der in der Welt zu

als heraufliegt, meist zum Vergnügen"

best-seller - in die sin van "einen Buch mit grossem

Verkaufserfolg"

35. Hans-Joachim Kann weist darauf hin, dass sich das Gegenwartsdeutsch durch zunehmende Mobilität auszeichnet, dadurch dass beispielsweise Adverbformen häufig die Funktion von Adjektiven übernehmen.

Vgl. Hans-Joachim Kann. 1972. Anmerkungen zu modernen Adjektivbildungen, in: Hans Schäfer (Vors.). *Muttersprache*. 82. Jahrgang. Wiesbaden: Gesellschaft für deutsche Sprache. S.105-108.

C. VERANDERING BY KOMPOSITA EN ANDER MEERLEDIGE
LEKSEME (vgl. ook afdeling 4.4)

I Vreemde woorde

Struktureel en inhoudelik toon die woorde volkome ooreenstemming met die betrokke Afrikaanse en Engelse komposita, bv. met samestellings waarin sowel die kern as die bepaler vreemde komponente is. Die volgende dien as voorbeelde:

building contractor - in die sin van Bau-Unternehmer,
Baumeister

globe-trotter - in die sin van "Weltbummler"

jet-setter - in die sin van "einem, der in der Welt in
den Jets herumfliegt, meist zum Vergnügen"

best-seller - in die sin van "einem Buch mit grossem
Verkaufserfolg"

cluster-housing - in die sin van "Reihenhäuser"

II Mengwoorde

Daarmee word bv. komposita bedoel waarin die een segment Duits en die ander òf Afrikaans òf Engels is. Uit die onderstaande blyk dit dat die bepaler (Bestimmungswort) meesal nie-Duits is:

Flatgebäude - in die sin van Wohnungen of Hochhaus

Wholesale-Abteilung - in die sin van Grosshandels-
abteilung

Job-Karte - in die sin van "Anweisungen für die
Auroreparatur."

III Leenwoorde

Hier kom komposita of ander meerledige lekseme ter sprake wat òf gedeeltelik òf volledig by die Afrikaanse of Engelse voorbeelde aangepas is:

Sitzkammer - vir Wohnzimmer, vgl. Afr. sitkamer

Kosthaus - vir Schülerheim, Internat, vgl. Afr. koshuis

rotzfest: i.p.v. feisefest, vgl. Afr. rotvies.

Geschäftswelt - in die sin van "Im Handel" of "bei kaufmännischen Angelegenheiten", vgl. Eng. in the business world

doppelstöckig - vir zweistöckig, vgl. Eng. double-storey

Winkelzentrum - vir Geschäftszentrum, vgl. Afr.

winkelsentrum

Munisipaliteit - in die sin van Stadtverwaltung.

Eng. municipality, Afr. munisipaliteit

Tot hierdie kategorie behoort ook die intensiewe vorme van sekere adjektiewe (vgl. LFB 7.a en afdeling 4.4.2c)

arm : steinarm - i.p.v. bettelarm; word waarskynlik verwar met steinreich

blechhüttenarm - vir bettelarm, vgl. Eng. shanty towns, d.w.s. arm gebiede waar die inwoners van geformte leksiese Modelle, in der Sprache vorkommen. Vgl. sinkplate hul huise bou

reich : schatzreich - i.p.v. steinreich, vgl. Afr. skatryk

rotzfest: i.p.v. felsenfest, vgl. Afr. rotsvas.

D. VERANDERING VAN FRASES EN VASTE UITDRUKKINGS

In Inleidende opmerkings dat makrostrukturele invloed hierdie sintagmatiese betrekkinge kan verstoer. Met die Tot dusver is enkelwoorde en dié se komponente (bv. affikse asook spesiale morfeme soos leksame) as mikrostrukture wat deur die landstale beïnvloed word, voorgestel. Met die volgende frases en vaste uitdrukkinge³⁶, as reekse woorde, word die woordgrens oorgesteek en word makrostrukture behandel wat insgelyks deur die landstale beïnvloed word.

Soos in gewone sinne is sintagmatiese betrekkinge in vaste uitdrukkinge soos idiome baie belangrik. Daar bestaan 'n bepaalde verhouding tussen woorde wat 'n

36. Was die Idiomatik des Deutschen anbelangt, unterscheidet H. Burger zwischen Wortverbindungen der Normalsprache, also nicht-idiomatischen Wortketten, und Wortketten, die phraseologisch fest, also als vorgeformte lexikalische Modelle, in der Sprache vorkommen. Vgl. H. Burger. 1973. S.3-13.

Bei diesen idiomatischen Ausdrücken ist zu bemerken, dass deren Bedeutungen nicht gleich der Summe der einzelnen Teile sind (vgl. H. Burger. 1973.S.10). Solche festen Verbindungen, die nicht mehr semantisch geregelt sind, sind u.a. die Bindungen von Verb und Präposition, z.B. **glauben an** und die Verbindung von Verb und Nomen als 'Streckformen' oder 'Funktionsverbgefüge', z.B. ... X in Kenntnis setzen ... Diese Termini stammen von H. Burger. 1973. S.39-41.

hegte verbintenis in opeenvolging aangaan.³⁷

Daar kan aangeneem word dat kontaktaalige invloede hierdie sintagmatiese betrekkinge kan versteur. Wat die beïnvloeding van hierdie makrostrukture betref, word daar met geringe interferensies begin, d.w.s. met interferensies wat net randwoorde (soos voorsetsels) raak. Daarna kom die interferering van kernwoorde of van die betekenisdraende elemente in frases aan die beurt. Ten slotte word woord-vir-woord-vertalings aangebied. Hierdie tipe interferensies, wat eintlik hele makrostrukture verander, ontstaan as daar geen ekwivalente of soortgelyke uitdrukking in die doeltaal (hier: Duits) bestaan nie. In hierdie uiterste gevalle gaan die idiomatiese betekenis van die uitdrukking heeltemal verlore.³⁸

II Beïnvloeding van frases

- a. 'n Randwoord word by die Afrikaanse of die Engelse voorbeeld aangepas:

jede acht Tage - i.p.v. alle acht Tage. Eng. every eight days

37. Vgl. W.J. de Klerk. 1981. p.94.

38. Vgl. H. Burger. 1973. p.6,30 et passim.

zwanzig Jahre her - i.p.v. vor zwanzig Jahren. Eng.

twenty years ago

in vielen Hinsichten - i.p.v. in vielerlei Hinsicht.

Afr. in vele opsigte

dreissig Jahre zurück - i.p.v. vor dreissig Jahren.

Afr. dertig jaar gelede; Eng. thirty years ago

was ist von ihm geworden - i.p.v. was ist aus ihm

geworden? Afr. wat het van hom geword?

Das Zimmer ist 8 bei 5 Meter gross - i.p.v. 8 mal 5

Meter. Eng. the room is 8 by 5 meters big

mit der Hoffnung - i.p.v. in der Hoffnung. Afr. met die

hoop

was ist mit diesen Sätzen verkehrt ? - i.p.v. was ist

an diesen Sätzen verkehrt? Afr. wat is met die

sinne verkeerd; Eng. what is wrong with

einen Mord pflegen - i.p.v. einen Mord begehen.

Afr. 'n moord pleeg

b. Ooreenkomstig die Afr. of die Eng. voorbeeld word 'n randwoord in die Duits weggelaat of bygevoeg. Die weglating of die byvoeging van die randwoord maak die uitdrukking nie-standaard:

ein Kind aufpassen - i.p.v. auf ein Kind aufpassen,
 vgl. Afr. 'n kind oppas während der Aufführung
 das hängt ab, ob er kommt - i.p.v. es hängt davon ab,
 ob..... vgl. Eng. it depends whether; Afr. dit
 hang (daarvan) af

sie heiratete mit dem Bäcker - i.p.v. sie heiratete den
 Bäcker, vgl. Afr. sy trou met die bakker

er konzentriert auf besondere Sorten Blumen - i.p.v. er
 konzentriert sich auf besondere Sorten, vgl. Afr.
 hy konsentreer op

sie weigert, den Tod ihres Mannes - i.p.v. sie
 weigert sich, den Tod ihres Mannes hinzunehmen,
 vgl. Afr. sy weier om die dood van haar man te
 aanvaar (in Afrikaans word die meeste
 werkwoorde nie-refleksief gebruik).

Das Telefon ist ausser Ordnung - i.p.v. ausser Betrieb,
 vgl. Eng. the telephone is out of order

c. Duitse frases word, wat die wesenlike elemente soos die betekenisdraende kernwoorde daarvan betref, by die ooreenstemmende Afrikaanse of Engelse frases aangepas:

Während der Aufführung hält man sich mit Klatschen

beschäftigt - i.p.v. während der Aufführung

beschäftigt man sich... vgl. Afr. jou met iets

besig hou, vgl. Eng. to be short of money

er weiss nicht was zu tun, wenn - i.p.v. er weiss

nicht, was er tun soll, vgl. Afr. 'n mens weet nie

wat om te doen nie as

du besser das tun - i.p.v. du sollst das lieber

tun, vgl. Eng. you better do it

ich wundere immer, warum ... - i.p.v. ich frage mich,

vgl. Eng. I wonder why of Afr. ek wonder

altyd waarom

das Telefon ist ausser Werk - i.p.v. das Telefon ist

ausser Betrieb, vgl. Afr. die telefoon is buite

werking feel strongly about something

Das Telefon ist ausser Ordnung - i.p.v. ausser Betrieb,

vgl. Eng. the telephone is out of order

zweiter Hand - i.p.v. gebraucht, vgl. Eng. this car is
second-hand

ich gebe nicht um, wenn er nicht kommt - i.p.v. es
macht mir nichts aus, wenn er nicht kommt, vgl.
Afr. ek gee nie om nie Afr. wy Duits geen

heute bin ich kurz an Geld - i.p.v. heute habe ich zu
wenig Geld, vgl. Eng. to be short of money
den anderen Tag war er krank - i.p.v. vor kurzem,
unlängst, vgl. Eng. the other day ...

d. Die Afrikaanse of Engelse voorbeeld word woord-
vir-woord gevolg, d.w.s. sowel randwoorde as kernwoorde
word by die ooreenstemmende Afrikaanse of Engelse voor-
beelde aangepas:

er läuft Klasse bei der Universität - i.p.v. Unterricht
haben, Vorlesungen hören, vgl. Afr. hy loop klas
by die universiteit

ich fühle stark darüber - i.p.v. ich bin überzeugt,
dass ... of es ist mir sehr wichtig, dass ... vgl.
Eng. I feel strongly about something

ein Vorbild stellen - i.p.v. ein Beispiel setzen,

5.3 WAAR vgl. Afr. 'n voorbeeld stel; Eng. to set an example

5.3.1 inleiding

Mit meinem Deutsch geht es hinteraus - i.p.v. mit meinem Deutsch geht es rückwärts, mein Deutsch verschlechtert sich, vgl. Afr. my Duits gaan agteruit

das ist doch schrecklich, ist es nicht? - i.p.v. das ist schrecklich, nicht wahr? Vgl. Eng. It's terrible, isn't it?

so etwas Teueres muss man auf Schuld kaufen - i.p.v. aufschreiben lassen, vgl. Afr. iets op skuld koop

etwas auf Rechnung kaufen - i.p.v. aufschreiben lassen, nicht bar bezahlen, vgl. Afr. iets op rekening koop

Die Witwe kriegt schwer - i.p.v. die Witwe hat es schwer, vgl. Afr. die weduwee kry swaar

Die Storie, dass Fräulein X sich verlobt hat, hat ausgeleckt - i.p.v. es wurde bekannt, dass sich Fräulein X verlobt hat, vgl. Afr. die storie het uitgelek dat

39. Vgl. R. Grüner. 1980. p.4-5.

5.5 WAARNEMINGS EN GEVOLGTREKKINGS

5.5.1 Inleiding

In hierdie afdeling word die volgende kortliks behandel:

- 'n algemene oorsig van bevindinge
- 'n evaluering van aannames en doelwitbereiking
- enkele implikasies van die bevindinge
- evaluering van die ondersoekgroep se Duits
- enkele algemene afleidings.

5.5.2 Oorsig van bevindinge

Binne die breë raamwerk van R. Grüner³⁹ se tipologie van interferensies kon voorbeelde van substitusie, addisie en reduksie by die ondersoekgroep opgeteken word.

Afgesien van fonematiese aanpassing by die twee kontaktale (*Behäusung* - i.p.v. *Behausung* n.a.v. Afr. behuising) kom daar ook aanpassings t.o.v. gebonde morfeme (bv. prefiger-

39. Vgl. R. Grüner. 1980. p.4-5.

ing: beplanen - i.p.v. planen n.a.v. Afr. beplan) en ook t.o.v. vrye morfeme (doppelstöckig - i.p.v. zweistöckig n.a.v. Eng. double-storey) voor.

Op woordvlak het daar ook, as gevolg van die invloed van die twee kontaktale, semantiese veranderinge plaasgevind.

Eensyds is voorbeelde opgeteken van woorde wat in 'n oordragtelike sin polisemanties gebruik word (ausgeschlafen vir gewitzd, listig; Schuluniform vir Schultracht) en andersyds het ruimtelike adjektiewe soos kurz en lang die inhoud van klein en gross gekry. 'n Woord soos Licht verkry deur gebruik ook ander inhoud en verdring spesifieke woorde soos Ampel, Birne en Scheinwerfer.

Ook idiome en vaste uitdrukkings is deur die kontaktale beïnvloed: Zwanzig Jahre zurück i.p.v. vor zwanzig Jahren.⁴⁰

Verskynsels soos kategoriewisseling (glücklich wat soos glücklicherweise gebruik word), voorsetselwysiging of -verlies (ein Kind aufpassen - i.p.v. auf ein Kind aufpassen) en die weglating van die refleksief (ich weigere, dahin zu gehen - i.p.v. ich weigere mich, dahin zu gehen) dien as

40. Vgl. ook die spektrum taalinvløede deur H.J. Becker. 1986. p.68 opgestel.

sprachliche Barriere, in: Hans Schäfer (Vors.) Muttersprache, 82. Jahrgang, Wiesbaden: Gesellschaft für Deutsche Sprache. p.228.

voorbeelde van inherente taalsisteemvariasie⁴¹ wat weer die grondslag vorm vir sosiale stratifisering.

In baie gevalle was dit ook moeilik om te bepaal of 'n spesifieke verskynsel die gevolg van kontakalige invloed was, en of die verskynsel self ook as 'n Duitse dialektvariant beskou moet word wat die betrokke Gp gebruik.⁴²

5.5.3 Evaluering van die aannames en doelwitbereiking

Die aanname dat interferensies gestimuleer word deur groepsdruk omdat substandaardtaal informele sosiale netwerke help in stand hou, is deur die ondersoek as geldig bewys : interferensies van uiteenlopende aard het by die lede van die ondersoekgroep voorgekom.

41. Vgl. in dié verband verder W. Downes. 1984. p.208-209.

42. In die algemeen het die ondersoek met behulp van die LFB getoon dat daar 'n hoë mate van nivellering van Duitse dialekte plaasgevind het deurdat die ondersoekgroep meesal leksikale items gebruik het wat met Standaardduits verband hou. Vgl. in dié verband die uitspraak van U. Ammon: "Bei einer größeren sozioökonomischen Schichtung verteilen sich nämlich der Dialekt und der restringierte Kode auf die unteren, die Einheitssprache und der elaborierte Kode auf die oberen Schichten."

U. Ammon. 1972. Dialekt als sprachliche Barriere, in: Hans Schäfer (Vors.) *Muttersprache*, 82. Jahrgang. Wiesbaden: Gesellschaft für deutsche Sprache. p.226.

Daarteenoor het die ondersoek se resultate die aanname ondersteun dat daar min en dikwels nie erge, diepgaande interferensies by die lede van die ondersoekgroep sal voorkom nie (vgl. ook die tabel in afdeling 5.5.5). Daar moet ook in gedagte gehou word dat die meeste segsmanne opgevoede middel- tot hoërklas moedertaalsprekers van Duits is.

Die aanname dat kontaktaalige interferensies in alle kategorieë van Duits sal voorkom, is met die ondersoek bevestig - vgl. die klassifikasie in afdeling 5.4.

In die algemeen kan gesê word dat die doelwit met die hoofstuk bereik is.

5.5.4 Enkele implikasies van die bevindinge

In afdeling 5.4 is 'n klassifikasie van interferensies aangebied wat aantoon dat interferensies in alle kategorieë voorkom. Voorbeelde is ook opgeteken van reduksie-, maar veral van substitusie- en addisie-interferensies.

Die invloede van die twee kontaktaalige het gelei tot

'n vermeerdering van sinonieme betekenis deurdat bv. **morsen** in Pretoria-Duits gebruik word soos die woorde **vergeuden** of **verschwenden** in Standaardduits

- 5.5 'n vermeerdering van homonieme of homografe woorde deurdat bv. **beköstigen** in die Pretoria-konteks dieselfde beteken as "sich etwas leisten" teenoor die Standaardduitse betekenis van "Nahrung verschaffen; zu gebrauchen geben".
 - 'n vermeerdering van woorde met polisemiese funksies: woorde soos **zuspitzen** en **ausgeschlafen** word in 'n oordragtlike sin gebruik, en die funksiewerkwoord **nehmen** word gebruik soos die werkwoorde **machen** (ein Foto -); **einschlagen** (einen Weg -) en **fassen** (einen Entschlusse -).
 - 'n verryking van die Duitse woordeskat met name vir plaaslike begrippe of nuwe sake: **bakkie**, **donga** en **cluster housing** - dus positiewe interferensie of transfer.
 - 'n reduksie van Standaardduitse variante soos **gucken**, **schauen** en **blicken** tot bv. net **gucken** wat met Afr. **kyk** ooreenstem.
- Die reduksieverskynsels asook interferensies op die grammatiese en die semantiese vlak laat die vraag ontstaan of die Gp se Duits 'n elaborierte of 'n restringierte Kode is, met ander woorde of dit 'n medium is wat alle kommunikasiefunksies kan vervul, en of dit 'n beperkte kode is.

5.5.5 Evaluering van ondersoekgroep se Duitse taalgebruik

By die evaluering van die gehalte van die ondersoekgroep se gebruik van Duits kan daar na sowel hul linguistiese as na hul kommunikatiewe vermoëns gekyk word, dit wil sê na sowel hul vermoë om grammaties korrekte sinne voort te bring as na die vermoë om uitings voort te bring wat binne 'n bepaalde kulturele en sosiale konteks gepas en aanvaarbaar is.

Wat die lede van die ondersoekgroep se kommunikatiewe kompetensie betref, kan hulle, deur aandag aan hul taalgebruik te gee, woorde en uitdrukkings gebruik wat vir die immigrant-Duitsers verstaanbaar sal wees. Origns verstaan die Gp nog Standaardduits en is dit nie 'n probleem om die korrekte vorm te gebruik as dit eers bekend is nie. Daar kan aangeneem word dat die betrokke Gp leksikale items sal kies wat by die gespreksituasie pas, bv. as hy met ander Pretoria-Duitsers sou praat.

In kommunikasie met ander Pretoria-Duitsers bied woorde met 'n vae betekenis of poliseme karakter nie probleme nie omdat spreker en hoorder ooreen kan kom wat presies met 'n bepaalde woord soos **knapp** bedoel word. Verder beskik albei oor 'n kennis van die kontaktale en is die verwysingsraamwerk van spreker en hoorder waarskynlik baie eenders.

In 'n spreker-hoorder-situasie van dié aard gaan dit dus eerder om die situasionele betekenis van woorde as om die leksikale (of woordeboek-) betekenis daarvan.

By die evaluering van die ondersoekgroep se linguistiese vermoë in Duits word woordeskatgebruik as maatstaf toegepas. Teen die agtergrond van die bevindinge met die LFB word die meeste lede van die ondersoekgroep se Duits, met die uitsondering van ontlenings uit die twee kontaktale, as Standaardduits beskou. Die ontlenings uit die twee landstale verleen egter 'n bepaalde karakter aan hul Duits, sodat dit as 'n variëteit van Standaardduits beskou kan word.

Indien hierdie ontlenings buitengewone afmetings sou aanneem, kan die Gp se Duits ontwikkel tot 'n uitdrukkingsmiddel wat net vir eenvoudige funksies deug (vgl. die lae funksies volgens die diglossie-benadering).⁴³

As die invloed van die kontaktale ook nog grammatiese en semantiese strukture genereer wat baie van die Standaardduitse norm afwyk, kan Pretoria-Duits tot 'n standaardvorm van Duits ontwikkel.

43. In sommige segsmanne se geval kan Pretoria-Duits ontwikkel tot 'n interlek tussen Standaardduits aan die een kant, en Afrikaans (of Engels) aan die ander kant.

Die volgende waarnemings ondersteun die evaluering van die ondersoekgroep se Duits as 'n vorm of variëteit wat nog ná aan die norm vir Standaardduits is:

a. Op die kwalitatiewe vlak is daar nog in 'n hoë mate van taalsuiwerheid sprake omdat baie Gp Standaardduitse antwoorde op vrae in die LFB verskaf het, en ook goeie Duitse ekwivalente vir uitdrukkings in die twee landstale kon aanbied.

Heelwat interferensies was vreemde woorde wat maklik as sodanig geïdentifiseer en uitgeskakel kan word. Veel moeiliker om uit te skakel is leenvertalings wat goed by die Duitse morfeemstruktuur aangepas is.

Ander interferensies wat dikwels voorgekom het, was die foutiewe gebruik of weglating van voorsetsels asook die weglating van die refleksiewe vorm *sich*; hierdie tipe woorde is bloot randwoorde in sintaktiese strukture en dra in elk geval nie die hoofbetekenis nie. Wat wel die Gp se linguistiese vermoë in die algemeen benadeel, is die gebruik van idiomatiese wendinge wat op taalpatrone in die landstale geskoei is en wat vir die immigrant-Duitssprekende waarskynlik onverstaanbaar sal wees.

b. Wat die kwantiteit van interferensies betref, kan genoem word dat nie alle interferensies by al die segsmanne voorgekom het nie.

Die volgende tabel stel die evaluering in 'n kwantitatiewe perspektief (die interferensies is op 'n ewekansige grondslag uit die hooflys gekies):

TABEL 2. GEBRUIKSFREKWENSIES VAN INTERFERENSIES

S = Standaardduits; I = Interferensies uit Afr. of Eng.

A. <u>Enkelwoorde</u>	
S. sich etwas leisten können	88%
I. beköstigen, klatschnass ens.	12%
S. zweistöckig	60%
I. doppelstöckig, linkreich ens.	40%
S. wohnen, leben	70%
I. bleiben	30%
S. anrufen	88%
I. bellen, bildung auf der Strasse	12%

S. Allgemeinwissen	74%
I. Allgemeine Kenntnisse	26%
S. auf ein Kind aufpassen	50%
S. Hackfleisch aufpassen	61%
I. gemahlenes Fleisch, gemaltes Fleisch	39%
S. sich entschliessen, einen Entschluss	
S. Grundwehrausbildung	86%
I. basischer Dienst	14%
S. Schulhof	87%
I. Spielgrund	13%
S. Nachrichten	75%
I. Neuigkeiten	25%
S. patschnass, klatschnass ens.	80%
I. papnass	20%
S. steinreich, stinkreich ens.	58%
I. schatzreich	42%
S. felsenfest	72%
I. rotzfest	28%
S. Riffelbildung auf der Strasse	37%
I. Wellblech	63%

B. <u>Frases en vaste uitdrukkinge</u>	72%
I. Ich gebe nicht an, wenn ...	28%
S. auf ein Kind aufpassen	50%
I. () ein Kind aufpassen	50%
I. Wurzeln abschneiden	14%
S. sich entschliessen, einen Entschluss fassen	79%
I. einen Entschluss nehmen	21%
S. sich auf etwas konzentrieren	58%
I. () auf etwas konzentrieren	42%
S. in vielerlei Hinsicht	23%
I. in vielen Hinsichten/Aufsichten	77%
S. vor zwanzig Jahren	78%
I. zwanzig Jahre zurück	22%
S. Es hat keinen Sinn	93%
I. Es macht keinen Sinn	7%
S. Was ist an diesem X verkehrt	90%
I. Was ist mit diesem X verkehrt	10%
S. sich weigern	80%
I. - weigern	20%

S. es macht mir nichts aus, wenn ...	72%
I. ich gebe nicht um, wenn ...	28%
S. Wurzeln schlagen	86%
I. Wurzeln schiessen	14%
S. Überstunden machen	79%
I. Überzeit arbeiten	21%
S. Filme werden gezeigt	85%
I. Zeigen Filme	15%
S. Mord begehen	92%
I. Mord pflegen	8%
S. Ich weiss nicht was ich tun soll, wenn...	79%
I. Ich weiss nicht was zu tun, wenn ...	21%

5.5.6 Algemene afleidings

Hoewel die onderhawige studie tot die woordeskat van Duits beperk is, en daar hoofsaaklik op ontlenings in die wydste sin van die woord gekonsentreer is, het bepaalde interferensies in die grammatika en die idiomatiek ook na vore gekom.

Die toenemende kontak met Afrikaans en Engels raak hulle daardie Duits is.

'n Belangrike implikasie van die invloed van die twee kontaktale is dat die gebruiksnorme van Duits aangepas is om plaaslike kommunikasiebehoeftes te bevredig.

Hierdie veranderende linguistiese norme is 'n refleksie van veranderende sosiale waardes. Omdat interferensies soms doelbewus gebruik word en dit op bepaalde taalhoudings (bv. jeens taalsuiwerheid) berus, kan interferensies as merkers van diep sosiale veranderings beskou word.

Hierdie interferensies is egter nie in grammatikas en woordeboeke gekodifiseer nie en is dus self weer aan verandering onderworpe. Sodanige verandering is afhanklik van veranderings in, onder andere, sosiale strukture en prosesse.

'n Verskynsel soos taalverandering hang ten nouste saam met kultuur- en taalverskuiwing. In die ondersoekgroep se geval sou dit beteken dat die eentalige Duitssprekende se nageslag eentalig Afrikaans- of Engelssprekend kon word en dat Afrikaans of Engels die persone se identiteitstaal kon word.

5.6 SAMEVATTING

As gevolg van die Pretoria-Duitsers se langdurige en dikwels intensiewe kontak met Afrikaans en Engels raak hulle toenemend onseker oor wat die gebruiksnorme vir Standaardduits is.

Die afwisselende gebruik van drie of meer tale lei daartoe dat die lede van die onderzoekgroep die verskillende taalsisteme moeilik uitmekaar kan hou. Wat die woordeskatelament van 'n taal betref, lei dit tot ontlenings waarmee die meertalige poog om in een taal (hier: Duits) patrone te reproduseer wat hy in ander tale (hier: Afrikaans en Engels) geleer het.

Hierdie ontlenings in Duits lei tot interferensies van leksikale items, maar ook die grammatika en die idioom van Duits word beïnvloed.

Die doelwit met dié hoofstuk is om die interferensies wat as gevolg van kontaktaalige invloed in Duits ontstaan het volgens taalkundige beginsels te beskryf en te klassifiseer.

As vertrekpunt vir die klassifikasie is enkele aannames gestel:

- Die aanname dat sosiale faktore interferensies stimuleer, is ondersteun deur 'n klassifikasie wat interferensies van alle tipes bevat

Op woordvlak is daar ook na semantiese aspekte van taalbeïnvloeding gekyk.

- fge Die aanname dat die ondergroep, as opgevoede
jekt moedertaalsprekers van Duits en behorende tot die mid-
het del- tot hoërklas, min interferensies en dikwels ook
woord nie van 'n erge graad nie begaan, is ook met die onder-
zoek as geldig bewys

- gear Die aanname dat alle tipes interferensies sal voorkom,
gebr is ook as geldig bewys: die klassifikasie streek van
op d foneme en gebonde morfeme tot vaste uitdrukkings in
deur Duits wat deur die taalsisteme van die kontaktale
deur beïnvloed word.

Die klassifikasie van interferensies is gebaseer op drie
breë kategorieë, nl.

- an Substitusie;
- Addisie; en
- Reduksie.

Op die mikrovlak (d.w.s. woorde en bousels kleiner as die
woord) is invloede op foneme (Behäusung i.p.v. Behausung);
op gebonde morfeme (lehrsam i.p.v. lehrreich) en op lekseme
(bv. in samestellings: doppelstöckig i.p.v. zweistöckig) be-
skryf.

Op woordvlak is daar ook na semantiese aspekte van
taalbeïnvloeding gekyk.

Afgesien van betekenisverandering, bv. waar ruimtelike ad-
jektiewe soos lang en kurz soos gross en klein gebruik word,
het 'n woord soos Licht in bepaalde gebruiksevalle ander
woorde soos Ampel, Birne en Scheinwerfer verdring.

As gevolg van kontakalige invloede word woorde soos aus-
geschlafen, zuspitzen en Wellblech in 'n oordragtlike sin
gebruik.

Op die makrovlak is Duitse vaste uitdrukkings en frases ook
deur die kontakale beïnvloed: Wurzel schiessen i.p.v. Wur-
zel schlagen of ich gebe nicht um i.p.v. es macht mir nichts
aus.

Van die belangrikste implikasies wat die ondersoek oor
taalbeïnvloeding opgelewer het, is:

- 'n vermeerdering van sinonieme betekenis van woorde
(bv. knapp word 'n sinoniem van leistungsfähig)
- 'n vermeerdering van homonieme of homografe woorde
(vgl. die gebruik van aufdonnern in Standaardduits en
die gebruik daarvan in Pretoria-Duits waar dit i.p.v.
'n woord soos vermöbeln gebruik word)

- 'n Werkwoord soos **nehmen** word meerkunksioneel gebruik en verdring werkwoorde soos **machen** (ein Foto -), **fassen** (einen Entschluss -) en **dauern** (wie lange wird es - bis ...)

- Interferensies verdring Standaardduitse variante uit die Gp se aktiewe Duitse woordeskat: vgl. **gucken**, **schauen** en **blicken**, waarvan **gucken** by sommige segsmanne 'n hoër gebruiksfrekwensie ontwikkel.

So 'n breë spektrum interferensies laat die vraag ontstaan of die ondersoekgroep se Duits nog as Standaardduits beskou kan word. Uit die hoek van leksikale interferensies beskou, kan die Duits van die meeste lede van die ondersoekgroep nog in 'n hoë mate as Standaardduits beskou word.

Terwyl dit redelik maklik is om vreemde woorde as sodanig te identifiseer en uit te skakel, is dit veel moeiliker om leenvertalings en interferensies in die grammatika en die idiomatiek deur Standaardduitse woorde en konstruksies te vervang.

As interferensies in omvang toeneem en van 'n ernstige aard is sodat hierdie deformasies die wese van die taal aantast, sal Pretoria-Duits sodanig verander dat dit al hoe verder

van Standaardduits weg beweeg. Taalverandering hang weer ten nouste saam met 'n verskynsel soos taal- en kultuurverskuiwing wat in hierdie studie nie ondersoek word nie.

In hierdie hoofstuk word die bevindings van die ondersoek tersaaklik saamgevat voordat enkele afleidings gemaak word.

Die hoofopdragte van die hoofstuk is:

- 'n algemene inleiding oor die posisie van Duits in Pretoria

- 'n kortsamevatting van die resultate soos in die voorgaande hoofstuk en 'n bespreking van die mate waarin doelwitte bereik is

- afleidings oor die resultate wat behaal is en die implikasies daarvan

- enkele opeerkings oor Duits in en buite Suid-Afrika

- 'n algemene opmerking oor die toekoms van Duits in Pretoria